

11. Gradivo za vegetacijsko karto Jugoslavije in za območje SR Slovenije, Biološki inštitut Jovan Hadži, SAZU, 1963-1976.
12. J. Sušin: Terra rossa v Slovenskem Primorju, Zbornik biotehniške fakultete, zvezek 15a, 1968.
13. Piskernik: Gozdno rastje Slovenskega Primorja, Zbornik inštituta za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije, 1965.
14. Filipovski Cirič: Zernlišta Jugoslavije, Beograd 1963.
15. Ivan Gams: Prispevek h klimatografski delitvi Slovenije, Geografski obzornik XIX, 1972.
16. Darko Radinja: Senožeško podolje, Geografski zbornik, 1972.
17. Ivan Gams, Franc Lovrenčak: Krajna Vas, Geografski zbornik, 1971.

Jakob MEDVED

UDK 371.3:91 Geografija

NAČELO CELOSTNOSTI! ALI KOMPLEKSNOСТИ PRI POUKU GEOGRAFIJE

I.

Načelo celostnosti in kompleksnosti ni novo, saj ga deklarativno poznamo že dolga desetletja. Z njegovo praktično uporabo pa je drugače. Vse do nedavnega je v evropskih deželah prevladoval tak koncept geografije kot učnega predmeta, kakršen se je izoblikoval sredi preteklega stoletja kot odraz takratne stopnje razvoja geografske znanosti in njenega vzgojnega pomena. Po klasifikaciji znanosti, izoblikovani v preteklem stoletju, ki se je pri geografiji ohranila vse do današnjih dni, geografijo delimo na fizično in družbeno (ali ekonomsko ali socialno). Obe združujemo v občo geografijo, ki daje spoznanja tako o posameznih pojavih, elementih in pojmih kot o splošnih zakonitostih, kar naj služi razumevanju prostorske stvarnosti konkretnih regij, ki jih obravnava regionalna geografija. Pri geografiji kot učnem predmetu se je razmerje med regionalno in občo geografijo pogosto spreminjalo, na splošno je znatno prevladovala regionalna geografija. V preteklosti, v času, ko so odkrivali in spoznavali do tedaj še malo znane dežele v notranjosti nekaterih celin, je bila taka učna vsebina dokaj razumljiva in potrebna. Doraščajočo mladino je seznanjala s tujimi deželami, njihovim prebivalstvom, gospodarstvom itd. Celotna razporeditev učne smeri je temeljila na prostorskem pojmovanju načela od bližnjega k daljnemu. Na tej osnovi se je izoblikovala še danes veljavna razporeditev: domačija, domača dežela, Evropa, Azija, Afrika itd. V takem zaporedju smo v koncentričnih krogih obravnavali regionalno geografijo v osnovni in srednji šoli.

Temu konceptu geografije kot učnega predmeta je bila prirejena tudi sistematika obravnave posameznih regij: lega, položaj, velikost, zgradba, relief, vodovje, podnebje, talne razmere, rastje itd. Posamezno regijo smo po tem zaporedju analitično obravnavali, nato pa je sledila sinteza po posameznih naravnogeografskih (fiziognomskih, vozliščnih) enotah ali pa po družbenogeografskih značilnostih (politične, gospodarske itd.). Tak način obravnave se je pri večjih regijah (včasih tudi državah ali skupinah držav) navadno še ponovil z obravnavo manjših regij.

Ta koncept geografije kot učnega predmeta nosi v sebi več načelnih nasprotij, med temi naj omenim le nekatere:

- Prevlada spominskega načina osvajanja učne vsebine. Naveden koncept regionalne geografije in prirejena sistematika obravnave iz različnih razlogov pogojujeta prevlado deskrip-

cije in fakticizma pri pouku geografije. Pomemben razlog za prevlado deskripcije je v tem, da obravnavamo regionalno geografijo brez zadostnega poznavanja obče geografije. Zelja, da bi predelali čim več dežel, če že ne mogoče vseh dežel sveta, povzroča, da je regionalno geografske snovi znatno preveč in zato ni dovolj časa za obravnavo pojmov, splošnih spoznanj in zakonitosti. Brez dobrega poznavanja pojmov in zakonitosti učenec spoznanj o posamezni deželi ne more razumsko osvojiti, temveč se jih lahko le nauči in si jih zapomni.

Neenakopravni položaj učenca v vzgojnoizobraževalnem procesu. Preskromno znanje spoznanj obče geografije, predvsem pojmov in zakonitosti ter podatkov, ki imajo transferni značaj, otežkoča ali celo onemogoča učencu, da bi v skladu s svojimi psihofizičnimi sposobnostmi pri vzgojnoizobraževalnem procesu aktivno sodeloval in se kot enakopravni sodelavec vključeval v učni proces. Deskriptivni in spominski značaj učne snovi daje vodilno vlogo učitelju, ki naj snov poda z metodami, ki omogočajo najhitrejšo posredovanje, to pa so predvsem pripoved in razlaga. Učenec naj posluša in si snov zapomni.

Enciklopedično - uravnilovski pristop k obravnavi posameznih sestavnih delov geografskega okolja. Prirejena in uveljavljena sistematika obravnave posamezne regije sili učitelja geografije k monotoni "vsestranski" obravnavi posameznih elementov po določenem vrstnem redu. Posamezni element ali pojav pa ima lahko v različnih prostorih in v različnih obdobjih različno vlogo. Njegova vloga je lahko splošno ali širše značilna v določenem času ali pa je lahko samo enkratna, to je pomembna samo za določen prostor in čas. Zaradi tega je uravnilovski pristop k obravnavi posameznih elementov, pojavov in delnih kompleksov pomemben samo za deskriptivni in informacijski način obravnave, ne more pa dosti prispevati k poznavanju bistvenih in karakterističnih lastnosti in problemov določenega prostora v določenem času. Zaradi tega se je proti temu konceptu regionalne geografije že kmalu začel odpor, ki se je kazal v oblikovanju in uveljavljanju novih smeri, kot so smer jedrnih problemov, eksemplarična, funkcijska in problemska regionalna geografija (1).

Zamenjava zaporednosti in celostnosti obravnave. Žal zaporednost obravnave vseh elementov in pojavov določenega geografskega prostora prepogosto zamenjujemo s celostnostjo ali kompleksnostjo. Iz tega pojmovanja tudi izhaja mnenje, da mora regionalna geografija v šoli v celoti obdržati svoje mesto, ker je edina veda, ki daje učencem kompleksno znanje o določeni regiji. Vsako krčenje regionalne geografije na račun pridobivanja splošnih spoznanj, zakonitosti in pojmov, pa se po tem pojmovanju istoveti s težnjami po likvidaciji geografije kot učnega predmeta. Če hočemo do teh naziranj zavzeti stališče in ugotoviti njihove odraze v vzgojnoizobraževalnem procesu, si moramo najprej ogledati kaj je celostnost ali kompleksnost in kako lahko to načelo pri pouku geografije stvarno realiziramo.

II.

V geografski didaktiki uvrščamo celostnost ali kompleksnost med načela, ker mislimo, da je celostnost ali kompleksnost obravnave sleherne geografske učne snovi bistveni in tudi specifični del geografskega spoznavanja in izobraževanja. Kot načelo je splošnoveljavno, ne glede na učno snov, učne oblike ali učne metode, s katerim določeno snov posredujemo. Načelo celostnosti ali kompleksnosti je tista specifičnost geografskega izobraževanja; s katerim skušamo vzgojiti tako imenovani geografski način mišljenja. To pa seveda nikakor ne more biti naloga samo dela snovi, kot je regionalna geografija, temveč celotnega geografskega izobraževanja.

Kot sem že poprej omenil, je dosti nejasnosti zaradi tega, ker enciklopedičnost in zaporednost obravnave posameznih elementov geografskega okolja zamenjujemo in istovetimo z načelom celostnosti ali kompleksnosti. Po tem pojmovanju je pouk regionalne geografije že sam po sebi kompleksen, medtem ko obravnava pojmov, občin spoznanj in zakonitosti ni. Kompleksnost ali celostnost pa v nobenem primeru ni "dana že sama po sebi" z izborom snovi, temveč je odvisna od tega ali smo to načelo pri pouku geografije upoštevali ali ne. Ob upoštevanju tega načela je lahko posredovanje splošnih spoznanj, zakonitosti, pojmov in problemov celostno ali kompleksno, ob neupoštevanju načela pa je lahko tudi pouk regionalne geografije daleč od tega.

Pri uveljavljanju načela celostnosti ali kompleksnosti pri pouku geografije lahko ločimo dve stopnji:

- celostnost ali kompleksnost pri obravnavi problemov in
- celostnost ali kompleksnost pri obravnavi regij.

Celostnost ali kompleksnost pri obravnavi problemov. Načelo celostnosti ali kompleksnosti zahteva, da posamezen element, pojav, ali skupino elementov ne obravnavamo samo iz vidika fizične ali družbene geografije, temveč iz vidika dialektično enotne geografije. Celostnost ali kompleksnost pri obravnavi snovi iz obče geografije nadalje pomeni, da skušamo dejstva, informacije in podatke spreminjati v probleme, ki jih obravnavamo iz absolutnega, relativnega in rgtr redno angažiranega vidika.

Za ilustracijo si oglejmo dva primera celostne obravnave problemov, problem voda in problem naravne rasti števila prebivalstva.

Pri obravnavi problema voda najprej obravnavamo absolutne vrednosti, to je fizikalno-kemične značilnosti voda, gibanje in delovanje vode, rečne režime itd. Relativno vrednotenje pa zajema vlogo in pomen voda v določenem prostoru in času (to je na določeni stopnji družbenoekonomskega in tehničnega razvoja) iz splošnega in razredno angažiranega vidika. Problem voda bo v različnih prostorih različen, ponekod bo v ospredju problematika oskrbe s pitno ali industrijsko vodo ali z vodo za namakanje, drugod pa bo v ospredju vprašanje osuševanja in zavarovanja pred poplavami itd. Povsod pa problematika ohranjenja zdravif; in čistih voda za oskrbo ljudi in živali z zdravo pitno vodo ter za ohranjanje pogojev, ki so potrebni za obstoj in razvoj živih organizmov v vodah.

Pri celostnem obravnavanju voda vključimo v obravnavo vse tiste dejavnike in pojave, ki v različnih zvezah in soodvisnostih sodelujejo pri razvoju tega problema. Pomen in vloga dejavnikov pa niso vedno enaki, temveč ima lahko v različnih naravnih in družbenih sredinah enako vrednost dejavnikov zelo različen pomen. Vzemimo kot primer dejstvo, da ima Drava in njeni zgornji pritoki najvišjo vodo v pozni pomladi in zgodnjem poletju. To dejstvo je bilo v preteklosti, ko so še na številnih pritokih Drave delovale manjše zasebne vodne elektrarne, dokaj neugodno. Kmetje, ki so bili v večini primerov lastniki teh malih elektrarn, bi potrebovali največ toka v zimskih mesecih. Danes, ko so te zasebne elektrarne v večini primerov opuščene in ko obstaja široka povezava energetskih sistemov, pa ravno Drava s svojo poletno visoko vodo lahko rešuje krizne sistuacije, ko imajo primorske reke malo vode. Podoben primer je menjava pomena tesni in brzic v rečni strugi. V času splavarjenja lesa so bile brzice na Dravi strah splavarjev, medtem ko za gradnjo HE nudijo ugodne pogoje.

Celostno obravnavanje določenega geografskega problema vključuje tudi nakazovanje racionalnega gospodarjenja z določenim elementom, naravno danostjo ali določenim potencialom, ki je lahko rezultat naravnih razmer in človekovih naporov (npr. poljedelska zemlja). Kot je opozoril že S. Itešič (2), ni stvar v tem, da bi naravo in njene posamezne elemente samo varovali, temveč moramo z njimi racionalno gospodariti. Vode ne moremo samo varovati, temveč smo jo prisiljeni tudi uporabljati. Stvar je torej v racionalnem uporabljanju pitne vode, vode za gospodinjstva, za industrijo in za druge namene, in to tako, da ne povzročamo škodljivih posledic. Pri tem je potrebno veliko pozornosti posvečati vzgoji celostnega mišljenja, s tem da prikazujemo in opozarjamo na to, kakšne kvarne posledice lahko povzroča nepravilno gospodarjenje z vodo. Onesnaževanje talne vode in rek ima lahko daljnosežne posledice na živi svet in delovanje vode. Večja specifična teža onesnažene vode ter številne primesi namreč lahko povzročajo bolj intenzivno fizikalno in kemično delovanje vode. K pravilnemu gospodarjenju z vodo spada tudi odnos med vodnim potencialom in lokacijo posamezne vrste industrije. Znano je, da ima različna industrija različne potrebe po vodi, zato je v področjih, kjer je skromen vodni potencial nesmotrno locirati industrijo, ki rabi veliko vode, pa čeprav bi ji bili drugi razlogi v prid.

Načelo celostnosti zahteva, da tudi drugi izbrani primer, to je rast števila prebivalstva, ne obravnavamo kot dejstvo, temveč kot problem. V prvem delu obravnave učence seznanimo s samim pojmom naravnega prirastka in kako ga izračunamo. Način ugotavljanja naravnega prirastka si mora učenec spominsko osvojiti, zato so potrebne vaje iz te problematike. Zapomnitev podatkov o naravnem prirastu v posameznih državah ali posameznih regijah brez razumevanja pa bi bil velik nesmi-

sel. Zaradi tega je potrebno podatek spremeniti v transferno spoznanje (3), to se pravi, da vključimo v obravnavo vse tiste dejavnike, ki vplivajo na naravno rast prebivalstva. Z marksističnim pojmovanjem zakonitosti v razvoju prebivalstva bodo učenci na eni strani spoznali neresničnosti in škodljivost raznih buržuaznih in neokolonialističnih teorij o razvoju prebivalstva, na drugi strani pa bodo osvojili spoznanje, da stopnja naravne rasti števila prebivalstva odraža stopnjo družbenoekonomskega, socialnega in kulturnega razvoja določene dežele (4).

Kompleksnost ali celostnost pri obravnavi regij

Celostnost ali kompleksnost pri obravnavi regij se lahko gradi postopoma, kajti le s pomočjo delnih sintez lahko pridemo h končni sintezi. Vsaka sinteza temelji na določenih vidikih vrednotenja in klasifikacije. Nobeno vrednotenje (ne relativno ne absolutno) pa ni mogoče brez temeljitega poznavanja absolutnih in relativnih vrednosti ter njihovega pomena za določeno vejo človekove gospodarske dejavnosti. Če na primer obravnavamo Sredozemlje nam analiza absolutnih vrednosti naravnih razmer (osnovne značilnosti podnebja, reliefne in talne razmere, naravno rastje in njegova preoblikovanost pod vplivom človeka, naravna bogastva, gostota poselitve, socialne, ekonomske in kulturne razmere) nudijo osnovno izhodišče za vrednotenje z vidika različnih vej človekove dejavnosti. Kriteriji za vrednotenje absolutnih vrednosti (kaj je ugodno ali neugodno) pa izhajajo iz zahtev posamezne gospodarske dejavnosti v skladu s splošno stopnjo družbenoekonomskega in tehničnega razvoja. Ali so naravne razmere v Sredozemlju ugodne ali neugodne za kmetijstvo, lahko ugotovimo le iz poznavanja absolutnih vrednosti naravnih razmer in iz analize optimalnih pogojev, ki jih potrebujejo sredozemske rastline. Če so naravne razmere blizu optimalnim rastiščnim pogojem sredozemskih kultur, lahko govorimo o ugodnih pogojih za gojitev sredozemskih kultur. Ekonomska upravičenost gojitve teh kultur pa ni odvisna samo od ugodnih naravnih razmer v določeni regiji, temveč tudi od tega, kakšni so pogoji za gojitev teh kultur v drugih regijah in kakšne so splošne potrebe po teh pridelkih. Sele na osnovi teh spoznanj lahko govorimo o funkciji Sredozemlja kot proizvajalca sredozemskih kmetijskih pridelkov. Ali Sredozemlje bolj ali manj izrablja ugoden naravni potencial za pridelovanje sredozemskih kultur, pa ni odvisno samo od možnosti, temveč od cele vrste socialnih, ekonomskih, tehničnih in kulturnih vplivov v posamezni deželi.

Če hočemo absolutne vrednosti naravnih razmer vrednotiti z vidika turizma, bomo seveda naravne razmere ocenjevali po drugačnih kriterijih. Jasna, vroča in suha poletja, ki kmetijstvu v Sredozemlju povzročajo težave, bomo z vidika turizma vrednotili zelo ugodno. Ugodne podnebne razmere Sredozemlja z vidika turizma pa seveda še ne pomenijo, da je turizem tudi dejansko razširjen, saj so približno take podnebne razmere v Sredozemlju že tisočletja, masovni turizem pa je relativno zelo mlad pojav. Zaradi tega je potrebno tudi naravni potencial za turizem v Sredozemlju vrednotiti iz širšega vidika. Pri tem moramo upoštevati na eni strani naravne razmere v drugih področjih, ki ležijo v vplivnem krogu te gospodarske veje, kakšne so potrebe (ekonomske možnosti prebivalstva v vplivnem področju: ali imajo možnost za oddih in rekreacijo na morju samo redki privilegiranci, ali imajo možnosti široke množice delovnih ljudi) in kakšno je povpraševanje po tej vrsti uslug.

Na podoben način ovrednotimo in napravimo delno sintezo tudi za druge veje človekovega gospodarjenja v sredozemskem prostoru, šele nato lahko preidemo h končni sintezi.

Podobno, kot smo pri delnih sintezah (to je pri sintezah iz vidika posamezne gospodarske panoge) klasificirali in vrednotili pomen in vlogo posameznega elementa in pojava kot bolj ali manj pomembnega sotorca in sooblikovalca določenega regionalnega problema na določeni stopnji družbenoekonomskega, tehničnega in kulturnopolitičnega razvoja, tako je pri končni regionalni sintezi potrebno klasificirati in vrednotiti posamezne komplekse oziroma posamezne panoge človekove dejavnosti. Ovrednotenje naravnega potenciala Sredozemlja iz širšega evropskega in svetovnega vidika v skladu s sodobnim socialnoekonomskim in tehničnim razvojem nam da potencialno funkcijo Sredozemlja v svetovnem merilu. Pri ugotavljanju potencialne funkcije Sredozemlja bodo številne gospodarske panoge, ki ne temeljijo na ugodnem naravnem ali družbenoekonomskem potencialu izgubile svoj širši pomen. V ospredje pa bodo stopile tiste, ki zaradi specifičnosti naravnega in družbenega okolja ostajajo pomembne za širše področje.

Ali je določena regija razvita v skladu z sodobno vrednostjo naravnega potenciala, pa je, kakor smo že prej omenili, odvisno od vrste družbenoekonomskih, socialnih in kulturnopolitičnih, dejavnikov.

Zaradi tega moramo pri regionalni sintezi razen potencialne funkcije ugotoviti tudi njeno stvarno ali realno funkcijo, to je njen stvarni pomen in vlogo v določenem času.

Uveljavljanje načela celostnosti ali kompleksnosti pri posredovanju problemov in obravnavi regij sta torej samo dve različni stopnji pri vzgoji celostnega, geografskega načina mišljenja.

LITERATURA:

1. J. Medved: Metodika in metodski priročniki za pouk geografije: GO, XXII, 1974, 2-3, str. 10-16.
2. S. Ilešič: Životna sredina i čovek. Srbsko geografsko društvo, posebna izdaja, - 33, str. 155 - 159, Beograd 1973.
3. J. Medved: Problemski pouk in transferna spoznanja pri pouku geografije. GO. XXII, 1975, štev. 2-3, str. 24 - 28.
4. J. Medved: Svet se spreminja - človek in hrana. Mladinska knjiga, Ljubljana 1976.

Rado GENORIO

UDK 325.2 (497.1)+911.3:312

SODOBNI PROBLEMI JUGOSLOVANSKE EKONOMSKE EMIGRACIJE *

Današnji migracijski tokovi v svetu vse bolj pridobivajo na pomenu po svojem obsegu, oblikah in funkciji. Ti tokovi so rezultat neskladja med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili v deželah z različno razvitimi produkcijskimi silami. To sočasne migracije in so glede svoje obče razširjenosti in zaradi problemov, ki se javljajo ob tem pojavu, postale aktualna tema različnih znanstvenih disciplin, kot so demografija, ekonomija, geografija, sociologija itd. Določeni problemi v zvezi z časovnimi migracijami, so vse bolj pomembni tudi v Jugoslaviji. Zaradi tega je nastala potreba, da začnemo tudi širše preučevati migracijske procese v okviru različnih znanstvenih disciplin. Boljše poznavanje pomeni tudi boljše reševanje problemov, ki se javljajo ob teh premikih prebivalstva. Referat bo nakazal nekatere glavne značilnosti sodobne jugoslovanske ekonomske emigracije in posledice, s katerimi se zaradi teh procesov v Jugoslaviji soočamo.

OBSEG, SMERI IN STRUKTURA JUGOSLOVANSKE EKONOMSKE EMIGRACIJE

Med deželami Južne Evrope, kjer je emigracija prebivalstva že ustaljena tradicija, zavzema Jugoslavija eno vodilnih mest. V prvi fazi izseljevanja iz območja sedanjega državnega teritorija, ki je časovno vezano na obdobje pred prvo svetovno vojno, je šlo za izseljevanje v prekomorske dežele in rudarske centre Zahodne Evrope. V teh tokovih je bilo zastopano predvsem agrarno prebivalstvo iz Slovenije, Hrvaške in Makedonije, ki je moralo zaradi agrarne prenaseljenosti iskati eksistenčne viire v Severni Ameriki in rudnikih renške oblasti. V vseh teh primerih je šlo za trajno emigracijo, ki je bila ekonomsko pogojena. Tudi v obdobju med obema vojnama, ko že govorimo o Jugoslaviji kot državi, emigracija ni prenehala, ampak se je še stopnjevala; posebno še v obdobju po letu 1926, ko je bila zaradi naglega padanja cen v kmetijstvu velika stagnacija. V tem obdobju so postala glavna migracijska področja regije v Zahodni Evropi, predvsem Francija, Belgija in po letu 1931 tudi Nem-

* Referat je imel avtor na univerzi v Georgetownu (Washington D.C.) avgusta 1976, kjer je kot predstavniki jugoslovanskih študentov sodeloval na mednarodnem simpoziju ob 200-letnici ameriške znanosti.